

Novák Attila

MAGYAR–ZSIDÓ SZIMBIÓZIS: VÁZSONYI VILMOS*

A magyar zsidóság feszültségekkel terhes és mozgalmas történelme kevés esélyt nyújtott arra, hogy olyan zsidó politikusok születhessenek meg, akik nemcsak hogy a politikai élet viszonylag széles spektruma számára voltak elfogadhatóak, de integratív szerepet is be tudtak tölteni, egyszerre képviselve és közvetítve is a zsidóság világát. Akik úgy tudtak a nagyobb magyar politikai közösség tagjává válni, hogy nem tagadták meg azt a közösséget, amelyből származtak.

A zsidóknak a politikai életbe való „belépése” viszonylag későn kezdődött meg; a törvényi akadályok lebomlása és a magyar politikai közösséghez való asszimiláció relatíve kései mivolta inkább a polgári radikalizmus és a baloldal felé tolta el a politizáló zsidókat, akik egyébként kisebbséget alkottak a magyarországi zsidóságban, amelynek tömegei inkább a kormánypártokat támogatták. Ám volt egy olyan politikus, aki egyszerre érezte és tudta magát magyarnak és (vallásilag) zsidónak, ráadásul egész életében kétfrontos harcot folytatott a szélsőbal és a szélsőjobb oldal ellen, egyszerre volt ellenfele Jászi Oszkárnak, a radikális szociáldemokratáknak és a kommunistáknak, valamint a zsidóság recepcióját ellenző agrárius–jobboldali, később „ellenforradalmi” erőknek. Ez a fajta küzdelem persze a nagy sikerek ellenére meg is akadályozta azt, hogy tartósan az országos politika élvonalába emelkedjen, bár az I. világháború előtt közvetlenül igazságügy-miniszter lett, ám az idő elmosta választójogi reformterveit.

Két szakaszt emelek ki ebből a gazdag életútból, de először róla – magáról.

Vázsonyi Vilmos vidéki (mégpedig dunántúli) zsidó családban született, Weiszfeld Adolf és Engel Katica gyermekeként, akik Csabrendekről költöztek át Sümegre. Édesapja rabbicsaládból származott. Az összesen megszületett hat gyermek (Dávid, Paula, Mariska, Ibolya, Jakab Jenő és Vilmos) közül később többen is Vázsonyira magyarosították nevüket, sőt a – rosszindulatú pletykák szerint – egy időben, látva Vázsonyi Vilmos óriási politikai sikereit – az ország összes Weiszfeldje Vázsonyi akart lenni.¹ A csa-

* A *Hagar Országá* című könyv bemutatójára rendezett konferencián (*Együttélés: kisebbség és többség*), 2009. április 24-én elhangzott előadás szerkesztett változata. A konferenciát az Antall József Alapítvány és az Európai Bizottság Magyarországi Képviselői szervezte.

¹ A MOL Mikrofilmarchívumában (Hitközségi anyakönyvek, 3545.d. Csabrendek) nem akadtam Vázsonyi Vilmos nevére, ám családjából és rokonságából többeket megtaláltam. Így az 1860. augusztus 25-én született – még „Rendegen” (Csabrendek) – Weiszfeld Paulinát, ki „családi nevét 47308/VI-a 1914.sz.belügyminiszteri engedéllyel »Vázsonyi«-ra változtatta át.” Ugyanígy tett az 1864. július 24-én született Weiszfeld Jakab Jenő, aki 1894. március 15-én változtatta át nevét Vázsonyira. A rokon Weiszfeld Dávid Dezső pedig (sz. 1861. május 11.) 1898-ban változtatta a nevét Vázsonyira. A Vázsonyi-családfa áttekintésében még segítségemre volt a Vázsonyi János és Sándor által, 2004-ben készített és szerkesztett „Weiszfeld-Vázsonyi család családfája”. A megtekintésért köszönetet mondok Vázsonyi Sándornak. Szintén köszönet Vázsonyi Vilmos unokájának, Vázsonyi János fiának, a Párizsban élő Vázsonyi Vilmosnak a családdal kapcsolatos információkért.

lád 1874-ben Budapestre költözött, a közvetlen ok a család egyesítés volt, az, hogy Dávid fiuk után akartak jönni. A felköltözés be is következett, ám Dávid 1878-ban meghalt. Természetesen közvetve a jobb gazdasági érvényesülés és a megélhetés is vonzotta a Weiszfeld családot Budapestre. Vázsonyi (akkor még Weiszfeld) Vilmos 1874 szeptemberében a Síp utcai iskola tanulója lett, majd a Széna téri gimnáziumot, később a Markó utcai királyi katolikus gimnáziumot látogatta. Következett az egyetem, ahol az Olvasó Kör aktív tagja lett, de – szembehelyezkedve a vezetőség Tisza-párti híveivel – barátai-val a Kammon-kávéházban gyűltek össze. Aztán a jogi egyetemet látogatta, 1892-ben végzett, ettől kezdve ügyvédként dolgozott. Vidéki zsidó háttéré, katolikus és zsidó oktatási környezete, jogi végzettsége és szemlélete egyedülálló látásmódot biztosított neki.

Bár Vázsonyi már a véderő-vitában és a Kossuth Lajos állampolgárságáról szóló küzdelmekben is részt vett, igazából mégis a recepciós vitákban vonultatta fel először teljes jogi és politikai fegyvertárát. Korábban azzal a körrel szimpatizált, amelynek Ugron Gábor, Apponyi Albert és Polónyi Géza voltak a tagjai; Apponyival való barátsága élete végéig megmaradt, míg Polónyival már nem maradt ilyen felhőtlen a viszonya: zsidóellenes megjegyzéseivel, radikalizmusával nem tudott mit kezdeni.

Vázsonyi hozzáállása a zsidó ügyekhez a magyar nemzeti közösséghez való odatartozás tudatában telt, a zsidóságot (magyar asszimilánsként) kizárólag vallásfelekezetnek tartotta, *ugyanakkor ebbéli minőségében hűen ragaszkodott hozzá*. Nem szerette azt, amit sajátos kifejezéssel „zsidó elkülönülésnek” hívhatunk, így 1887-ben tiltakozott a zsidó–magyar közművelődési egyesület ellen, s kijelentette: „Mi csak közművelődést ismerünk el a hazában: ez a magyar nemzeti közművelődés, amelyben minden hitfelekezet egyaránt egyesülhet a közös nagy és szent cél megvalósítására: kivívni a magyar Génusz diadalát.”² 1890-ben cikket írt az Uj Század című folyóiratba, melyben elmondta, hogy Atzél Géza báró Batthyány-szobrot akart létesíteni, s a hazafias zsidóságra apellálva kért tőle támogatást, Vázsonyi azonban kijelentette: „Zsidó szempontokat nem ismerek és nálam ilyen vonatkozásban rossz helyen kopogtatott.”³

Mégis, a zsidó szempontok önállóan bukkantak fel a recepció ügyének tárgyalásánál.

A magyarországi zsidóság recepciós küzdelme más kérdésekkel összefonódva jelent meg a magyar politikai közéletben, az egyházpolitikai reformokkal összefüggésben. Ennek alapját nemcsak az állam és a nem-katolikusok részéről jelentkezett szekularizációs és egyenjogúsítási igény indokolta, hanem az is, hogy a katolikus egyház már az 1868:LIII. tc. 12. paragrafusát is sérelmesnek tartotta, amely világosan kikötötte, hogy vegyesházasságok esetén a fiúknak az apjuk, a lányoknak az anyjuk vallását kell követniük. Az egyház ilyen esetben is ragaszkodott az összes gyermek katolikusságához (csak akkor adta össze a párt, ha a másvallású fél reverzálist adott), ami nagyon sok problémát okozott. Sokszor fordult elő az, hogy a törvény szerinti protestáns gyermeket a katolikus pap anyakönyvezte, ezeket nevezték „elkeresztelési” ügyeknek (sokszor állami bíró-

² PAKOTS József: *Vázsonyi élete és kora = VÁZSONYI Vilmos Beszédei és írásai*, I., Országos Vázsonyi-Emlékbizottság, Budapest, 1927, 9.

³ Uo.

ságokon folytatódtak ezek az ügyek). S erről később (1890 februárjában) Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletet is alkotott, amely egyrészt orvosolni próbálta a kialakult helyzetet, ugyanakkor – mivel még inkább fokozta a katolikusok és az állam közötti feszültségeket – a magyar kultúrkampfort is felgyorsította.

A recepciós igény pedig egyszerűen annak volt a következménye, hogy a magyar társadalomba egyre inkább integrálódó, ugyanakkor magyar nemzeti érzésű zsidóság a politikában is – minden téren – nem hasonló, hanem azonos jogokat követelt magának az élet minden területén. „Avantgárdja” már integráns része volt a társadalom különféle területeinek: szerkesztőségekben, ügyvédi irodákban, egyetemeken is dolgoztak magyar zsidók, s egyre inkább követelték maguknak a bebocsáttatást az állami szférába. A gazdaságilag rendkívül sikeres zsidó vállalkozók és a nem annyira sikeres, de törekvő zsidó tízezrek számára úgy tűnt, hogy vallásuk egyenjogúsítása egy hosszú folyamat végét jelenti. Bár a társadalmi és lelki távolság természetesen megvolt a társadalom zsidó és nem zsidó csoportjai között, úgy gondolták, hogy legalább a jog ne akadályozza meg azt, hogy felekezeti szinten is ugyanolyannak tudják magukat, mint a társadalmi köztudat által nemzetalkotónak elismert bevett történelmi felekezetek. Természetesen ezzel a (kollektív) egyenjogúsodási és asszimilációs folyamattal együtt járt a magyar nemzeteszme kritikátlan átvétele és képviselete, a gyakran megfigyelhető türelmetlenség a hazai nemzetiségek iránt, s ez a neofita magyar nemzeti világlátás Vázsonyinnál is érzékelhető volt. A politikus nemcsak nemzetiségi ügyekben volt türelmetlen, de még a katolikus egyházzal szemben is nemzeti szempontot akart érvényre juttatni, hiszen 1893-as híres teoretikus művében, amely a királyi főkegyúri jogról (*placetum*) s annak gyakorlásáról szól,⁴ amellelt érvelt, hogy ezt gyakorolni kell a katolikus egyházzal szemben.⁵ Természetesen ez az álláspontja nem volt függetleníthető a katolikus egyház recepcióellenes és sokszor a zsidóságot sértő megnyilvánulásaitól, de mindenképpen ugyanabba a logikai sorba illeszkedik, amely a magyar nemzeteszme jegyében a nemzetiségeket tartotta volna kordában.

Vázsonyi álláspontját jól mutatták azok az írások, melyek az Egyenlőség hasábjain jelentek meg. Gyakorlatilag az ő generációja tette modern lappá az újságot. Az újság az egyre nagyobb hatalomhoz jutó pesti hitközség szócsöve volt; Szabolcsi Miksa főszerkesztő 1886-ban vette meg a lapot az 1882-ben azt megalapító Bogdányi Mórától.

Emeljünk ki egyet Vázsonyi recepciós írásai közül. 1889. február 17-én jelent meg *Viszonosság és szervezet* című cikke, amely programszerűen tartalmazta a „haladó” neológ zsidó rétegek emancipatorikus igényeit.⁶ Jellemző módon cikkét még a régi családi nevével, Veiszfeld Vilmosként szignálta. Megállapítja, hogy a helyzet „szégyenteljes”, és hogy

⁴ VÁZSONYI Vilmos: *A királyi placetum a magyar alkotmányban*, Grill, Budapest, 1893.

⁵ „A placetumot megalapozó első intézkedések már magukban hordják a kérdés helyes felfogását. Nálunk Magyarországon a placetum nem volt az egyház ellen irányozva, hanem éppen ellenkezőleg a nemzeti egyház sánca akart lenni egy idegen tényező, a pápaság beavatkozásai ellen. A placetum nálunk mindenkor csak azt jelentette, hogy a magyar államban az alkotmányos törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalmon kívül más, külföldön székelő, a nemzet akaratától független és ellenőrizhetetlen hatalom befolyást nem gyakorolhat...” *Uo.*, 12.

⁶ *Viszonosság és szervezet*, Egyenlőség 1889. február 17., 1-3.

ebből két út vezet kifelé. Az egyik az, ha a magyar kongresszusi zsidóság kérvénnyel fordul a törvényhozáshoz, kérve, hogy „a zsidó felekezetet is vétetnék be a bevett felekezetek sorába és reá is alkalmaztassanak a viszonyosság elvei”. Míg a másik út módot adna arra, hogy a zsidóság érdekei általánosabb érdekek közé sorolódjanak be, ez pedig az 1868:LIII. tc. útmutatásának követése, mely kimondja, hogy intézkedései csak addig maradnak érvényben, míg a vallásfelekezetek egyenjogúságát nem szabályozza általános törvény.

Ha ezt a második módot ragadjuk meg, úgy harczunk nem lesz pusztán a zsidóság harcza önmagáért, hanem harcz az egyenlőség nagy eszméjéért, melyben velünk lesz minden liberális és demokrata elem. A zsidóság akkor követ helyes magatartást, ha különös érdekeit nagy, általános érdekek szolgálatába bocsátja, s megmutatja ez által, hogy különös érdekeinek kielégítését magasabb, egyetemes érdekek követelik. Ügyünk szoroson egybe van kapcsolva a liberalismus és demokrácia ügyével, a ki e kettő diadaláért küzd, az megszerzi egyszersmind nekünk is a diadalt. Ezt a szoros összefüggést nem tudom eléggé a zsidóság figyelmébe ajánlani. Ha közlünk többen rövidlátóan nem is vették észre, annál inkább felismerték elleneink, kik minden országban a „zsidópárt” elnevezést sütik a szabadelvű pártokra [...] ⁷

Ráadásul azért is lenne jó a zsidó „*autonomia*” az államnak, mert „a magyar állameszme új, bevehetetlen várra találna!” ⁸ S „Ez a szervezet lenne az igazi „zsidó–magyar közművelődési egyesület”, utalt vissza korábbi vitájára, melyben elutasította egy ilyen szervezet támogatását, bár az végül is létrejött. ⁹ Ebből a cikkből is kitetszik a Vázsonyi által követett politika lényege, melyet későbbi pályáján is követni igyekezett: céljait összhangba akarta hozni általánosabb célokkal is, hogy elfogadhatóvá tegye a szélesebb társadalom számára is.

Vázsonyinak a recepciós PR-kampányban írott másik cikkében ¹⁰ sejlik fel a magyarság és zsidóság közösségéről alkotott világnézete. Vázsonyi itt azt állítja, hogy aki faji származásra akarja visszavezetni a nemzetet, az a magyar nemzet „létjogát” támadja meg, s igen szellemesen jegyzi meg, hogy „ha csak a fajmagyarok tartoznának a nemzethez, az egész nemzet igen kis zártkörű társaságra redukálnának”. ¹¹ S nagy párosszal vallotta azt, hogy a zsidóságot nem lehet a magyar nemzettől elválasztani. ¹² A zsidóságot kizárólag a hitelvekre és a morális meggyőződésre visszavezetni akaró álláspont persze nem volt tel-

⁷ *Uo.*, 3.

⁸ *Uo.*

⁹ *Uo.*

¹⁰ *Pax, Egyenlőség* 1893. március 3., 1–4.

¹¹ *Uo.*, 2.

¹² „Bevettségünk ügyét a klerikális–arisztokratikus klikk egy időre elbukthatja, de minket a nemzettől elszakítani nem fog. Hű fiai maradunk e hazának továbbra is, érte érzünk, gondolkodunk, dolgozunk és együttműködünk azokkal, a kik a haza népét ennek a klikknek túrheterlen igája alól fel akarják szabadítani. Ilyen érzéssel, ilyen gondolkozással, ilyen munkában felemelt fővel visszautasíthatjuk azt a rágalmat, hogy mi nem tartozunk a magyar nemzethez.” *Uo.*, 4.

jesen jogos, hiszen aki tisztában volt a zsidó hagyomány alapelveivel – s Vázsonyi ezek közé tartozott –, annak tudnia kellett azt, hogy e tradíció külön népnek tartja a zsidóságot, bár ennek a kritériumai nem ugyanazok voltak, mint a 19. századi etnikai nép- és nemzetfogalomé. Vázsonyinak azonban (azonkívül, hogy hitt a magyar–zsidó sorsközösségben) politizáló s így a közéletet befolyásolni akaró szereplőként nem is volt más választása, mint az egyik magyar vallási alcsoportként hivatkozni a zsidóságra. Ha nem így tett volna, egész közjogi érvelése, amely a magyar nemzet primátusán és a különféle vallások (kivéve a keleti keresztények) egyenjogúságán és nemzeti alkotóelemként való mivoltán nyugodott, összeomlott volna. Vázsonyi gyakran írt arról, hogy a recepció nem más, mint az, hogy a zsidóság befogadást kér „a magyar nemzet kebelébe”, és hogy a recepció ellenségei a klérusból „állnak”, azokból, akik „nemzeti szempontból” bírálják ezt (ezek rövidlátóak), „és végre a magyar társadalom legnagyobb ellenségeiből, a Románia felé pislantó oláhokból, a Szerbia felé kacsingató szerbekből és a panszlavizmus eszközét képező tótokból. Ha ezeknek az elemeknek nem kell a recepció, csak hívek maradnak magukhoz és céljaikhoz. Nekik nem kell egységes, egybeforrt magyar társadalom, tehát nem is kell a recepció, mert ez a társadalom egységének egyik értékes tényezője. Nekik az az érdekük, hogy a magyar társadalom szakadozott és gyenge legyen és hogy így avval könnyebben bánhassanak el, tehát csak természetes, ha nem akarják, hogy a recepció révén a magyar társadalom erőben növekedjék [...]”¹³

Természetesen megannyi retorikai túlzás és fogás is található ezekben a sorokban, de Vázsonyi és társai argumentációjának az a pozitívuma, hogy úgy érveltek (sikeresen) a befogadás aktusa mellett, hogy a zsidóságot a nemzeti kohézió egyik elemeként jelölték meg, s utaltak arra, hogy a zsidók már érzelmileg–értelmileg azonosultak a többi magyar polgártárssal, ám ezt jogilag is el kell ismertetni. Vázsonyi tehát nem valamiféle elkülönült zsidó érdek nevében követelte a zsidóság jogainak kiterjesztését, bár ilyen érdek létezett. Hanem az motiválta, hogy a zsidóság minden szempontból azonos jogokat élvezzen, mint az ország többi bevett felekezete, így hite és véleménye szerint a magyar nemzet érdekeit szolgálta azzal, hogy egy értékes csoportját beemelni kívánja a hatalom és a jog sáncai közé.

*

Egy másik, már későbbi példa azt mutatja, hogy Vázsonyi Vilmos mennyire ellene volt a baloldal baloldaláról érkező szociális demagógiának, melynek végső célja nem a társadalom reformálása, hanem gyökeres és radikális átalakítása volt, s ezzel szemben állt az az egész politikusi krédóval, amely a harmonikus érdekképviseletre és a szerves változásokra felelködött Vázsonyinak akkor már sajátja volt. A történet 1910 és 1912 között játszódik, a politikus ekkor már városatya, parlamenti képviselő, pártvezér, egyszóval országosan ismert politikus. Ugyanakkor a politikai helyzet sokkal zavarosabb, mint korábban, pártalakulások, erőszakos cselekmények követik egymást, az ellenzék küzd a

¹³ A *receptio nemzeti szempontból* – A szébeni gyűlés alkalmával, Egyenlőség 1893. július 28., 1–2.

kormány ellen, a kormány pedig sokszor erőszakot vet be ellenük a T. Házon belül és kívül. Vázsonyi már nemcsak jogász és újságíró, hanem 1906-tól a parlament tagja (Térezvárost képviseli), s ilyen minőségében is harcol a demokratikus választójogért, amely *politikus életének fő törekvése* volt.

Ám nemcsak a nagy színtereken zajlott a politika. Vázsonyi Vilmos valamikor 1910 őszén kérte felvételét a szabadkőműves Demokrácia-páholyba, majd 1912-ben, viharos körülmények között kérte a „fedezését”, azaz: távozott onnan.¹⁴ A távozás oka nem személyes konfliktus volt, hanem a magyar társadalom jövőjéről alkotott koncepcionális különbség, amely elválasztotta őt az egyre radikalizálódó Jászi-féle csoporttól. Ráadásul a szabadkőműves csaták csak külső keretét jelentették a városházán és az utcán zajló választójogi és véderő-politikai küzdelmeknek, ahol mind a két fél aktívan jelen volt.

Jászi Oszkár egyébként 1906-ban vonult be a Demokrácia-páholyba, hogy aztán 1908-ban – társaival együtt – megalakítsa a radikális Martinovics-páholyt.¹⁵ Jászi és köre a szabadkőműves mozgalomnak nem csupán filantróp és a kapcsolati hálót biztosító háttérrel kívánt adni, hanem az aktív politizálás színterének tekintette. A Társadalomtudományi Társaság 1906-os válságából is győztesen került ki. Azt is lehetne mondani, hogy amíg Jászi Oszkár csillaga feljövőben volt, az egyébként addig sikeres Vázsonyié stagnált. Jászi sok minden miatt nem kedvelte Vázsonyit, ennek a véleményének hol finoman, hol pedig kevésbé moderáltan adott hangot: az 1929-ben írott, a Habsburg-monarchia felbomlásáról szóló könyvében még Vázsonyinak az I. világháború alatti választójogi törvénytervezetét is a magyar szupremácia iránti igény forrásaként határozta meg, és nagyjából ezzel jellemezte Vázsonyi politikai pályáját.¹⁶ Természetesen abban igaza volt Jászinak, hogy Vázsonyi a magyar nemzetállamnak a magyarság számbeli és kulturális fölényén alapuló prioritását fontosnak tartotta, Jászi azonban emellett, hogy félreismerte Vázsonyit és a saját ideológiai szűrőjén keresztül látta (vagy inkább nem látta) őt, *demokratikus várospolitikai törekvéseit sem értette meg*. A félreértés oka nem pusztán a köztük fennálló ideológiai ellentét volt, hanem az is, hogy amíg Vázsonyi a procedurális fejlődésben, a magyar polgárság öntudatosodásában és a demokratikus kamarillapolitikában hitt és ennek megfelelően politizált, addig Jászi és köre a magyar társadalom súlyos problémáit a magyar uralkodó osztály, sőt a magyar polgárság egyes csoportjainak bevonása nélkül, azok ellenére képzelte el. Ez az álláspont a kispolgári-plebejus, liberális-konzervatív Vázsonyi számára *elfogadhatatlan* volt.

Az előbb említettek fényében nem csoda, hogy Vázsonyi Vilmos egyre jobban konfrontálódott a parlamenti obstrukciót követelő ellenzékkel a parlamentben és a városházán, ám még inkább a sajtóban. A fő problémát ezidőtájt az okozta, hogy megdrágult a hús Magyarországon, ami elsősorban a fővárosban érezte a hatását. A főváros már régóta próbálkozott azzal, hogy csökkentse az árdrágulás mértékét, és hogy a városi kö-

¹⁴ MOL P 1106 426. tétel (Demokrácia Páholy iratai, Vázsonyi Vilmos).

¹⁵ 1906-os belépésekor, egy levelében ezt írta: „Ügy mondják, hogy egy rész a szabadkőművesség újjászületését üdvözli bennünk, míg Gellériék remegnek.” Idézi LITVÁN György: *Jászi Oszkár*, Osiris, Budapest, 2003, 58.

¹⁶ Lásd JÁSZI Oszkár: *A Habsburg-monarchia felbomlása*, Gondolat, Budapest, 1983, 314, 440.

zönség részére elérhetővé tegyen bizonyos húsféleségeket és hentesárukat, ám eközben a kiskereskedők érdekei se sérüljenek. E szempontok együttes képviselete egyre inkább szembefordította Vázsonyit a szociáldemokratákkal és a radikális szabadkőművesekkel, akik kizárólag a szigorú értelemben vett munkavállalói érdekekkel foglalkoztak, amely mögött a marxizmus és a forradalmi munkásmozgalom előfeltevései húzódtak meg. Mindez meglehetősen távol állt Vázsonyi véleményétől, melyben a társadalom a különféle érdekcsoportok legális és konszenzuális viszonyaként jelent meg, ráadásul az általa képviselt kis- és középpolgárság jelentős szegmensei munkaadók voltak (valamint Vázsonyi választói), így a politikus ellenezett minden, a kárukra történő változtatást.

Nem véletlen, hogy 1912. március 24-én a lakását is megtámadták a radikális szociáldemokraták által is tüzelt tüntetők (Jászi Oszkár nyíltan uszított ellene), akik Vázsonyi praktikus és pragmatikus, a mindenkori lehetőségeket és a közösség teherbíróképességét figyelembe vevő álláspontjában árulást láttak. Ennek a nyomai felfedezhetőek voltak még hosszú évtizedekkel később is, hiszen nem pusztán a szocialista korszak vette át Jászi és köre Vázsonyiról szóló sommás véleményét, de a rendszerváltás utáni történeti irodalom egy része is.

Vázsonyit nem kell rehabilitálni a vádak alól, annyira abszurdak. Aki csak beleolvas a halála után megjelentetett kétkötetes beszéd- és írásgyűjteményébe, a napnál is világosabban láthatja, hogy kivel is áll szemben. Egy magyar polgár-politikussal, aki mindig szűkebb és tágabb közössége érdekeit nézte, ráadásul tette ezt egy olyan korban, amikor a pragmatikus politizálás esélyeit jelentősen csökkentette a zárt, ideologikus politika megjelenése, amely számára *Magyarország nem hús-vér emberek közössége volt, hanem pusztán kísérleti terepét jelentette egy „magasabb” világnézeti cél megvalósításának.*

Végezetül hadd következzen egy politikusi és emberi krédó, Vázsonyi vallomása örökségéről. Vázsonyi Vilmos 1917-es igazságügy-miniszteri kinevezése után megjelent a Dohány utcai zsinagógában, majd erről később így beszélt:

Megjelentem, nemcsak azért, hogy hálát adjak Istennek azért a nagy kegyért, amelyben részesített, hanem azért is, hogy hitvallást tegyek azok ellen, akik azt hirdették, hogy csak az ősi vallás megtagadásával lehet magas polcot elérni. S midőn ott álltam az imádkozó gyülekezetben, csupa visszaemlékezéssel telt el a lelkem, visszagondoltam a Síp-uccai zsidó iskolára, ahol tanultam, a templomi kórusra, melyben énekeltem, a templomudvarra, amelyben társaimmal játszadoztam, társaimra, akik ugyancsak szerény kispolgári családok köréből származtak, még nálam is sokkal szegényebbek voltak, – akikkel azóta labdázott a sors. És ott a templomban megint megfogadtam, hogy őket soha meg nem tagadom, a dolgozó szegényeké lett egész életem, egész szeretetem azoké, akikkel együtt játszottam e nagy város görbe uccáinak porában [...] ¹⁷

¹⁷ Idézi SASS Irén: *Vázsonyi*, előszó Andrassy Gyula, Menóra, Budapest, 1926, 57.

Brassó